

”לפשר מעשים תמוהים במסכת סוכה”

– ד”ר איתמר ורהפטיג

[מתוך: מגל י”ג תשס”ב]

בסוכה (לו, ב) שנינו: ”איתמר אתרוג שנקבוהו עכברים אמר רב אין זה הדר. איני, והא ר’ חנינא מטביל בה ונפיק בה”, ומסביר רש”י: ”אוכל מקצתו, ויוצא ידי חובתו בנותר ומברך עליו. והאי דנקט מטביל לפי שכל מאכלם היה ע”י טיבול היה כדאמר בפסחים (קז, ב) השמש מטביל בבני מעיים, רבי יצחק מטביל בירקא”.

ובהמשך מסבירה הגמ’ כי המשנה (לד, ב) שאמרה כי חסר פסול עוסקת ביו”ט ראשון, אבל ביו”ט שני כשר. ורב שפסל ”נקבוהו עכברים” הוא משום ”דמאיסי”, ולא יכא דאמרי (בהמשך הסוגיא שם), לא פסלו, ואתרוג כזה כשר גם כן ביום השני.

שתי קושיות היו לראשונים, ובבאור הקושיה הראשונה התחלקו בעיקר לשתי גישות. תחלה נפרט את הקשיים:

קושי ראשון – פסול הדר

בסוגייתנו נאמר כי פסול הדר אינו נוהג ביום השני (שחובתו היא רק מדרבנן). ואילו בראש הפרק (כט, ב) אומרת הגמ’ ביחס לפסול יבש במשנה (שם): ”קא פסיק ותני, לא שנא ביו”ט ראשון ולא שנא ביום טוב שני. בשלמא יבש הדר בעינן וליכא...”. כלומר, שפסול הדר נוהג גם ביום טוב שני?

1. שיטת התוספות

ומתוך התוס’ (כט, ב ד”ה בעינן) כי פסול חסר הוא לא מצד הדר אלא מטעם אחר, כי מהפסוק ”ולקחתם” לומדים שצריך לקיחה תמה, וזה אינו מתקיים ב”חסר”. דרשה זו על ”ולקחתם” מובאת בגמ’ (לד, ב) ביחס לצורך בנטילת ד’ מינים דוקא. וז”ל: ”ומנין שמעכבין זה את זה, ת”ל ולקחתם, שתהא לקיחה תמה”. אבל התוס’ (הני”ל, וכן שם לד, ב ד”ה שתהא), אומר: ”מהאי טעמא נמי פסלינן אתרוג חסר, משום דאין זה לקיחה תמה”.

לפי”ז יוצא כי פסול הדר חמור יותר, שכן נוהג גם ביו”ט שני. יתר על כן, גם פסול ”לקיחה תמה” ביחס ל”די מינים מעכבין זא”ז” נוהג גם ביו”ט שני. וכן דרשה נוספת מ”ולקחתם לכם” – שתהא לקיחה לכל אחד ואחד (מג, א), נוהגת גם ביו”ט שני, אלא שהתוס’ (כט, ב) נדחקים לבאר כך מכיון שיו”ט שני הוא דרבנן, זכר למקדש: ”בעיקר הלקיחה, כגון ד’ מינים, ולקיחה לכל אחד, תקון בשאר יומי כעין דאורייתא, וכן בהדר משום הדור מצוה, אבל בחסר ושאל לא תקון”.

ועדיין קשה, מדוע ”חסר” אינו נחשב חלק מעיקר הלקיחה? ובעיקר, מדוע אינו פוגם ב”הדר”? יתר על כן, מלשון הגמ’ (זה הדר – לו, ב) משמע כי אכן ”חסר” אינו הדר, אלא שפסול זה אינו נוהג ביום טוב שני. כלומר, שביחס ליו”ט שני, שהוא דרבנן, הוא נחשב הדר.

ומעבר לזה, קשה להבין, גם ללא פסול מוקדם, מדוע ר’ חנינא אוכל חלק מן האתרוג, ואח”כ יוצא ידי חובתו, האין בזה זלזול מצוה?

ואולי נדחק ונאמר כי לר’ חנינא לא היה מה לאכול. אמנם מן הגאונים נראה שר’ חנינא זה הוא רבו של רב, ולא ר’ חנינא בן דוסא הידוע במיעוט אכילתו, אולם אולי גם ר’ חנינא זה היה עני. אבל עדיין נשאל, מדוע לא עשה להיפך – יצא ידי חובה, ואז יאכל, אא”כ נאמר כי כל יום עשה כן, ואז בין כך, יצא ידי חובתו למחר, לאחר שאכל אתמול (ראה להלן, שמטעם אחר יש אומרים כן).

טרם שנעבור לקושי השני, נפנה לשיטת הרמב”ם.

2. שיטת הרמב”ם

הרמב”ם (הל’ לולב פ”ח, הל’ ז-ט) סבור שאין לנו להמציא פסול חדש של ”חסר” (”לקיחה תמה”) שלא נזכר בגמ’ בהקשר זה. לעולם ”חסר” פסול משום הדר, אלא שהסוגי’ (לו, ב) חולקת על הסוגיה (כט, ב) שבראש הפרק. לפי הסוגיה המאוחרת, אכן פסול ”הדר” נוהג רק ביום הראשון, ולכן חסר, ויבש, כשרים בו ביום

השני. אמנם "נקבוהו עכברים" לדעה אחת בסוגי' הוא כל כך מנוגד להדר, שפסול גם ביום השני. אבל "חסר" כמו יבש, לפי סוגיין (לו, ב) כשר, למרות שאינו הדר.¹

גם לביאור זה יש דוחק לומר כי נחלקו הסוגיות, שכן בגמ' אין רמז לזה. ועדיין נותרו השאלות הקודמות. מעבר לשאלת הפסול, מה ראה ר' חנינא לזלזל במצוה?

קושי שני – מוקצה למצוה

הגמ' להלן, (מו, ב) מביאה מחלוקת בין ר"י ור"ל אם אתרוג הוקצה למצוותו, ולאחר שיצא בו, מותר, או הוקצה ליומו, וכל היום אסור. ונפק"מ ביום השביעי, לאחר שיצא בו. שואל תוס': "ור' חנינא... דמטביל בה ברישא, והדר נפיק בה כמאן, דלא כר' יחנן ודלא כר'יש לקיש"? התוס', ועוד ראשונים, מביאים כמה תרוצים; רק כשיעור המצוה הוקצה, והוא אכל מן השאר שלא הוקצה; הוא אכל היום ויצא ידי חובה למחרת, ואותו אתרוג לא הוקצה מיום אתמול, ואכמ"ל.

אף כאן הדוחק ניכר, ואין מן הצורך לפרט.

ר' חנינא לא אכל

יורשה לי להציע, בדרך השערה, פירוש חדש. לעולם ר' חנינא לא אכל מן האתרוג. רש"י אומר שכל מאכלם ע"י טיבול, ומביא ראייה מפסחים. אך שם מצינו כן ביחס לבני מעיים וירק. אלו צריכים לטיבול בחומץ כדי לתת טעם במאכל. אך כמדומני, שלא מצינו כן ביחס לפירות. אתרוג חתוך (ראה ר"ח), מלא מיץ, מה צריך לטיבול? ואם הי' שלם בטיבולו, מה יועיל לו טיבול?

לכן נראה לי לבאר כי ר' חנינא רצה לתת ריח טוב באתרוג, כדי לרומם הרגשתו בשעת מצווה, בבחינת "כל הנשמה תהלל...", ואתרוג לא הוקצה לריחו (לו, ב). ואולי גם רצה שריח האתרוג יאפיל על ריח ההדס, שהוקצה לריחו (שם). ולכן נקב כמה חורים באתרוג, הדומים לנקבי עכבר, והטבילו, בצוף דבש וכד', חומר נוזלי בעל ריח², ואח"כ יצא בו.

גם פשט הלשון "מטביל בה ונפיק בה" מורה, שהטביל כדי לצאת בו, ולא כפי' התוס' שהם שתי פעולות שונות, שאף לא נעשו באותו יום.

לפי' לעולם "חסר" הוא פסול בהדר, כדעת הרמב"ם, אלא שתלוי במדת הפגיעה בהדר. "יבש", וכן "נקבוהו עכברים" לדעה א', הוא פגיעה ממשית ב"הדר", אבל נקיבה לצורך הטבלה, אינה פגיעה כזו, ולא נאסרה אלא ביום טוב ראשון. וכן לא קשה מדין מוקצה, שכן נקיבה זו נעשתה לצורך המצוה.

¹ אפשר היה ליישב בין שתי הסוגיות, ולומר כי יבש הוא לא כ"כ הדר, כמו "נקבוהו עכברים" לדעה א' בסוגיית לו, ב. [וזו היא שיטת הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם שם, לפי הירושלמי, שיבש חשוב כמת ועי' עוד בלחם משנה שם, וצ"ע בהבנתו את הראב"ד שם]. אבל מל' הגמ' שם (כט, ב) הבין הרמב"ם כי הסוגי' שם סברה שכל פסול "הדר" פסול גם ביום ב', בניגוד לסוגיית לו, ב. ועוד, בסברה, לא ראה הרמב"ם הבדל בין הדר של "יבש" להדר של נאכל, ולכן למד שנחלקו הסוגיות כאמור.

² גם בימינו יש ההופכים את האתרוג לפרי בשמים, שמברכים עליו בהבדלה, ע"י נקובו, ומלואו בעצי בשמים קטנים.